

האם רופא חייב להתפלל באמצע משמרת?

וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוּחַ בְּשָׂדֵה לְפָנֹת עֵרֶב (בראשית כד, טג)

דבר המצוי הוא שאנשי צוות רפואי עובדים במשמרות ארוכות ביותר. אחת ההשלכות של מציאות זו היא שמשמרת אחת עלולה להתמשך בתוך כל זמנה של תפילה. מטעם זה, אחת השאלות הנפוצות בקרב רופאים היא: האם רופא חייב להתפלל בתוך המשמרת?

בהלכה, כלל גדול הוא ש"העוסק במצווה פטור מן המצווה". מקור הלכה זו הוא במה שלמדו חז"ל במסכת סוכה (כה, א) מן הפסוק בפרשת קריאת שמע "בשבתך ובליכתך בדרך", שאדם חייב במצוות קריאת שמע דווקא כשהוא עסוק בענייניו הפרטיים, אבל כאשר הוא טרוד בעיסוק במצווה אחרת – הוא פטור מקריאת שמע.

מקור נוסף לכך מביאה הגמרא ממה שנאמר בקרבן פסח, לגבי מי שהיה טמא בחג הפסח ולא יכול היה להקריבו במועדו, ועבורו נתנה תורה את פסח שני, ולגבי זה נאמר בתורה "ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם ולא יכלו לעשות הפסח ביום ההוא" (במדבר ט, ו), הגמרא שם מבארת שאנשים אלו עסקו בקבורת מת מצווה, ולכן הותר להם להמשיך במצווה חשובה זו אף שעל ידה יתבטלו מקיום מצוות הקרבת הפסח, וזאת משום שהעוסק במצווה פטור מן המצווה.

על בסיס זה אמרו בברייתא (שם כו, ב):

"תניא, אמר רבי חנניא בן עקביא: כותבי ספרים תפילין ומזוזות, הן ותגריהן ותגרי תגריהן, וכל העוסקין במלאכת שמים, לאתויי מוכרי תכלת - פטורין מקריאת שמע, ומן התפילה, ומן התפילין, ומכל מצות האמורות בתורה, לקיים דברי רבי יוסי הגלילי. שהיה רבי יוסי הגלילי אומר: העוסק במצווה פטור מן המצווה".

בברייתא זו ישנו חידוש נוסף: לא רק מי שעוסק במצווה ממש, אלא גם בהכשר מצווה – נחשב כעוסק במצווה.

בהלכה זו מצינו דיונים רבים בראשונים ובפוסקים במטרה לברר את הגדר המדויק של הפטור.

שתי שאלות רלוונטיות עבורינו :

1. הראשונים נחלקו, האם הפטור שחל על מי שעוסק במצווה מלעסוק במצווה אחרת תקף גם כאשר קיום המצווה בה הוא עסוק איננו מפריע לו לקיים בו זמנית את המצווה האחרת, לדוגמא: האם בשעה שהאדם מניח תפילין, הוא חייב בציצית או לא? דעת הר"ן (על הרי"ף סוכה יא, א) ועוד ראשונים היא שגם במקרה זה הוא פטור. לעומתו, התוספות במסכת סוכה שם כתבו: "דאטו (=וכי) אדם שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בראשו, מי מיפטר בכך משאר מצוות?!" וכדבריהם כך כתב גם הרא"ש (סוכה פרק ב אות ו).
2. סוגיא נוספת בהלכה זו עוסקת בכוננתו של העוסק במצווה. שאלה זו נובעת מכך שכאמור הפטור של עוסק במצווה רלוונטי גם למי שאינו מקיים מצווה בפועל, אלא עוסק בדברי מצווה, כמו מי שאומנותו הכנת תפילין, או מוהל, או כל מי שעוסק בצרכי ציבור. הפוסקים דנים: האם מי שמטרת עיסוקו באותם צרכי מצווה היא כלכלית ולא דווקא לשם שמים, גם הוא פטור מן המצווה?

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן לח, ח) מצינו :

"כותבי תפילין ומזוזות, הם ותגריהם ותגרי תגריהם, וכל העוסקים במלאכת שמים, פטורים מהנחת תפילין כל היום, זולת בשעת קריאת שמע ותפלה. הגה: ואם היו צריכים לעשות מלאכתן בשעת קריאת שמע ותפלה, אז פטורין מקריאת שמע ותפלה ותפילין¹. דכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אם צריך לטרוח אחר האחרת. אבל אם יכול לעשות שתיהן כאחת בלא טורח, יעשה שתיהן".

בהלכה זו (שראשיתה נובעת מדברי הברייתא שהבאנו לעיל) נראה לכאורה שיש פסיקה בנוגע לשתי השאלות: גם סוחרים, שכוונתם לכאורה היא כלכלית, פטורים מן המצווה כל עוד עיסוקם הוא בדברי מצווה; ובנוגע לשאלה השניה – פוסק הרמ"א כדעה שלפיה אם בכל זאת מתאפשר להם למרות עיסוקיהם לקיים את המצווה הנוספת – הם חייבים בכך.

אך למעשה למרות שההנחה השניה מוסכמת, שלהלכה אין לפטור מקיום מצוות את מי שיכול לשלב בתוך עיסוקו במצווה גם מצוות אחרות ללא הפרעה, הרי שההנחה הראשונה שנויה במחלוקת בפוסקים.

¹ אין כאן המקום לבירור דעתו המדויקת של בעל השולחן ערוך ומחלוקתו עם הרמ"א. עיין בבית יוסף ובדרכי משה. בכל מקרה שורת הדין היא כדברי הרמ"א.

המגן אברהם (סעיף קטן ח) מביא את פירושו של רש"י, המבאר למה כוונת הברייתא במושג "תגריהן" (תגרים הם סוחרים הקונים מן היצרן מוכרים ללקוחות), וכך כותב רש"י: "תגריהן - הלוקחין מהן (=מכותבי התפילין) **כדי למכור ולהמציאן לצריך להם**". מדייק המגן אברהם, שדווקא כאשר כוונת התגר היא לשם מצווה, להמציא תפילין לאדם הזקוק להן, אז הוא נחשב עוסק במצווה, אבל מי שכוונתו היא לשם מסחר – אינו נחשב עוסק במצווה.

המגן אברהם מקשה על כך ממה שמצינו בגמרא בנדרים (לג, א), שאדם המחזיר אבידה נחשב עוסק במצווה ופטור ממצווה אחרת, גם במקרה שבו הוא נוטל שכר על החזרת האבידה, ומתריך שני תירוצים:

- א. ייתכן ששם משיב האבידה אינו פועל למטרות רווח כלל, ואינו נוטל אלא את שכר בטלותו ממלאכה כתוצאה מהטירחא בהשבת האבידה.
- ב. גם אם מדובר באופן שהוא נוטל על כך שכר למטרות רווח, צריך לומר **שעיקר כוונתו** היא לשם מצווה, ורק רוצה להרוויח דרך אגב, אבל כל זה שייך רק במשיב אבידה, שעושה זאת באופן אקראי ואין זה המסחר שלו, אבל התגרים שבהלכה שלנו, שהם סוחרים, בודאי עיקר כוונתם להרויח, ואינם נחשבים עוסקים במצווה (אפילו אם יש להם כוונה גם לשם מצווה).

המשנה ברורה (ס"ק כ"ד) מביא את דברי המגן אברהם אלו להלכה: רק מי שעיקר כוונתו הוא לעסק המצווה פטור ממצוות אחרות. אבל מי שעיקר כוונתו הוא לשם שכר – אינו נחשב עוסק במצווה.

כאשר מדקדקים בכוונת הפוסקים, אנו מבינים כי הדבר אינו מסור לליבו של כל אחד ואחד, האם עיקר כוונתו היא לשם המצווה או לשם הרווח הכלכלי, אלא כלל הוא בדבר זה, שככל שפעילות זו מתבצעת במסגרת עבודתו ופרנסתו של האדם, יש להניח כי עיקר הכוונה היא לשם פרנסה, והכוונה לשם מצווה טפלה לכוונה עיקרית זו.

לפי זה, רופא שזו פרנסתו ומלאכתו, אף שהוא עוסק במצווה, אינו נפטר מקיום המצוות.

עם זאת, בביאור הלכה שם מדקדק בעל המשנה ברורה מדברי רש"י שמהם בנה המגן אברהם את יסודו, שלא כתב רש"י שמדובר כשעיסוקו הוא דווקא לאפשר למי שזקוק לכך שיהיו לו תפילין, אלא לגבי **התגרים**, כלומר הסוחרים הקונים מכותבי התפילין ומוכרים ללקוחות, אבל לא כתב כן לגבי **כותבי התפילין עצמם**. מפרש הביאור הלכה, שלמרות שדברי המגן אברהם נכונים, שמי שעיקר כוונתו להרוויח אינו נחשב עוסק במצווה, כל זה רק במי שאינו עוסק בדבר שעצם עשייתו היא מצווה, אבל כותבי תפילין המקיימים את מצוות "וכתבתם", לגביהם אין חשיבות לשאלה האם עיקר כוונתם להרוויח או לשם המצווה.

מדברי הביאור הלכה אין ברור לגמרי האם כוונתו לחלוק על המגן אברהם ולפסוק כך הלכה למעשה. לפי דבריו מסתבר שיש לפטור את הרופא ממצוות כל עוד הוא עסוק במלאכתו, שהרי הוא עוסק במצווה ממש ולא בהכשר מצווה בלבד.

בכל מקרה, רבינו הגאון הגדול רבי אשר וייס שליט"א (שו"ת מנחת אשר א, קכא) כתב להסתייג מכך על פי דברי הברכי יוסף (אורח חיים סימן לח):

"דכי אמרו רבנן העוסק במצווה פטור מן המצווה, היינו במצווה **שעוסק בה עתה שאינה תדירית אצלו כל הימים**... ואולם בתלמוד תורה וכותבי סת"ם, הן הנה היו תמידין כסדרן, ולעולם בעת שהם פנויים מצורכי גופם עסקי בהו (=עוסקים בכך), אשר פיהם דברה תורה, והיד כותבת סת"ם, ובהני אי פטרינן להו ממצווה אחרת נמצא כי לעולם פטורין מכל המצוות, ולא משכחת (=ולא יימצא) שיקיימו שום מצווה, וכגון זו לא אמרו העוסק במצווה פטור מן המצווה".

לפי דברי הברכי יוסף, אין כל היתר לפטור מן המצוות את מי שעיקר עיסוקו באותה המצווה כל הימים, מכיון שאם כן לעולם לא יקיים מצוות אלא את מצווה זו – דבר שאיננו מסתבר שלכך כוונו חכמים שהעוסק במצווה פטור מן המצווה. וכיוצא בזה ברופאים.

לכן, על רופאים לדעת, כי חובתם לטרוח ולהשתדל למצוא זמן מתאים לתפילה למרות העומס המוטל על שכמיהם. אך במקרה מזדמן, בו התמשך הטיפול הרפואי מעבר למצופה – הרופא לא יידרש לעצור את הטיפול (אם אין אפשרות לכך) בכדי להתפלל.

מובן מאליו שכל האמור איננו נוגע למקרים הכרוכים בספק פיקוח נפש, שאז הוא פטור מן המצוות מצד פיקוח נפש. גם לגבי זה כותב רבינו שליט"א כי על הרופא מוטל "דקדוק גדול" האם אין ביכולתו למצוא מספר דקות פנויות בכדי לעמוד להתפלל שמו"ע או קריאת שמע באופן דלא יפגע בזמינותו (למשל: לא ילך להתפלל בחדר אחר, אלא אם הוא כונן בחדר המיון יתפלל במקום שרואים אותו ושיוכלו לפנות אליו במקרה דחוף הדורש את טיפולו).